

Аналогії на уроках історії як засіб розвитку мотивації до навчання

Сергій ПИЛИПЕЙКО,*вчитель історії, старший учитель*

У сучасних умовах модернізації системи освіти актуальним питанням є розвиток учня як компетентної, активної, відповідальної особистості, здатної до самореалізації в сучасному глобалізованому світі [14]. Забезпечення цієї можливості пов'язано з розвитком інтелекту дитини, її критичного та творчого мислення на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні педагога й учнів.

Однак у колі щоденних проблем шкільного життя, під тягарем турбот і тиском дрібних, клопітних справ іноді постають моменти, коли здається, що повсякденність перемагає і творче натхнення не повернеться. Нудність, перевтома, роздратованість, апатія – все це ознаки відчуження від навчання як учителя, так і учнів. Педагогічний досвід переконує: відчуження від навчання виявляється в тих ситуаціях, коли вчитель обмежується лише навчанням та вихованням дітей і поза його увагою залишаються розвиток особистості та формування світогляду учнів.

На уроках історії може статися так, що вчитель замість оптимального співвідношення яскравих і визначних фактів насичує навчальний матеріал шляхом їх хаотичного нагромадження, формування системи понять підмінює сухими схемами та загальними уявленнями. Поняття повторюються без урахування їх особливості в історичному контексті, вони втрачають свою змістовність, факти їх не ілюструють. Постає кризова ситуація, коли безліч зібраних фактів залишаються самі по собі, а поняття, якщо їх так можна ще назвати – окремо від них.

Особливо гостро цю проблему відчувають учитель та учні випускних класів, які готуються до складання ЗНО з історії України і яким необхідно актуалізувати та узагальнити величезний обсяг історичного матеріалу. Як наслідок, зацикленість на успішному результаті ЗНО призводить до остаточної підміни внутрішньої мотивації зовнішньою. А сам предмет перетворюється на нудний, але необхідний засіб задля досягнення життєвих цілей. Тут уже йдеться не про формування світогляду – як би не осоромитися після оголошення результатів ЗНО. Коло замкнулося.

Пропонуємо поглянути на означену проблему як на виклик, розуміння якого допоможе відкрити нові перспективи у розвитку розумових здібностей учнів та професійної майстерності вчителів. Якщо необхідно визначити мотивацію до теми уроку, варто знайти (не придумати) ідею цієї теми. Це вдається не завжди. Іноді ідея з'являється під час проведення уроку. Тоді урок отримує, так би мовити, друге дихання. Пробудження ідеї викликає мотивацію до

інтелектуальної діяльності. У розвиненій формі мотивація до навчання (якщо вона внутрішня) перетворюється на нестримне бажання змінити світ або змінити себе.

Розглянемо приклади ідей, які народилися під час спілкування та спільного їх осмислення вчителя з учнями.

Учениця 9-А класу Світлана Г. висловила поширену думку, яка своєю видимою простотою багатьох збентежує: «Істина присутня в кожній релігії». Світлана сказала це з приводу необов'язковості дотримання якоїсь певної релігійної віри. У відповідь довелося аргументувати, уподібнюючи релігію до часу: можна знати про минулі часи або передбачати майбутнє, але жити можна лише у своєму часі. Так і щодо релігій: можна знати основи інших віросповідань, але сповідувати тільки свою віру.

Декілька уроків поспіль в 11-М класі відбувалося обговорення ідеї, яку висловив Максим Б.: «Вчитися толерантності варто тому, що не існує об'єктивної істини». Ця ідея схвилювала присутніх, оскільки суперечила лейтмотиву творчості Ф.М. Достоевського – якщо Бога немає, то все дозволено. Але, насправді, ці твердження не суперечать одне одному, хоча б тому, що для Федора Достоевського Бог не був об'єктивною істиною. Ось судження загалу: «Якщо немає якоїсь загальної або об'єктивної істини, то кожен правий, а якщо кожен правий, то, відповідно, я правий і роблю, що хочу, а хто не згоден, нехай звинувачує себе». Судження Максима Б. відповідають філософії письменника: «Якщо немає об'єктивної істини, то правий не

тільки я, а й інші, тому треба прислуховуватися до себе і до інших».

Ще один приклад. Спільно з учнем 11–М класу Максимом Х. ми дійшли висновку про головну відмінність між матеріальною та духовною культурами: «Матеріальна культура – це те, що ми маємо, а духовна – це те, що нас змінює».

Зауважимо: ідея – не істина. Ідея вказує шлях пошуків, що само собою вже надихає на зусилля. Якщо конкретніше, то ідея – це бачення засобу як використати поняття для здобуття нових знань.

Психолог В.В. Давидов зазначав, що поняття можна розглядати не лише на основі вже виявленого змісту, а й «як засіб дії суб'єкта щодо виявлення ще прихованих якостей об'єкта» [8, с. 257]. Як засіб пізнавальної дії, поняття може перетворюватися на модель. Якщо безпосереднє оперування з об'єктом не дає бажаних результатів, об'єкт переводиться у форму моделі, що дає змогу виявити нові властивості, які потім переносяться на об'єкт.

Власне, європейська наука саме починалася з таких розумових операцій. Вогонь для Геракліта (бл. 544 – 483 до н.е.) був моделлю, завдяки якій давньогрецький мислитель пояснював сутність Всесвіту. Як у полум'ї вогнища зникають одні предмети, а з'являються інші, так і в космічному вогні все зникає і з'являється знову. Для Фалеса (бл. 625 – 547 до н.е.) такою моделлю була вода, для Анаксімена (бл. 588 – 525 до н.е.) – повітря. Фалес, Анаксімен та Геракліт для своїх моделей Всесвіту не вживали терміна аналогія. Вперше цей термін з'явився у школі Піфагора (II пол. VI ст. до н.е.) і застосовувався у відносинах між числами. В перекладі з давньогрецької *аналогія* – відповідність, пропорція. Якщо Піфагор та його учні застосовували кількісну аналогію, то Платон (428/427 – 348/347 до н.е.) – якісну, хоча він не вбачав між ними різниці [13, с. 53]. Першим, хто свідомо розмежував кількісну аналогію від якісної, був Арістотель (384 – 322 до н.е.). Український філософ А.І. Уйомов виявив 51 схему висновків за аналогією, за якими вчені-мислителі, починаючи від засновника науки про природу Фалеса до кібернетика Георга Клауса, робили свої відкриття [13, с. 263]. Для нашої теми достатньо розуміти відмінність між двома типами аналогій – кількісною та якісною. Шляхом кількісної аналогії встановлюються відношення між величинами, а якісної – між властивостями.

Дослідник А.І. Уйомов формулює умовивід за аналогією як «перенесення інформації від моделі до прототипу» [13, с. 25]. Причому варто також зазначити, що він відрізняє умовивід за аналогією від дедукції та індукції. Цей видатний логік уточнив традиційну класифікацію умовиводів: дедукцію та індукцію він відносить до одного типу умовиводів, аналогію – до другого (див. табл. №1).

Відповідно до таблиці, в дедукції висновок стосується того самого класу предметів, про які йдеться в засновках. В індукції висновок має відношення не тільки до предметів, про які йдеться в засновках, а й до предметів, які виходять за рамки цієї

Таблиця 1

Типи та форми умовиводів за А.І. Уйомовим

Тип умовиводу	Форма умовиводу	Засновки	Висновок
I	Дедукція	Певна група предметів	Та сама група предметів
	Індукція	Певна група предметів	Та сама група предметів + інші предмети
II	Аналогія	Один предмет	Інший предмет

групи. Спільним між дедукцією та індукцією є те, що у висновках цих форм умовиводу присутні ті самі предмети, що і в засновках. Що стосується аналогії, то в засновку тут присутній один предмет, а у висновку – інший.

Підіємо деякі підсумки. Йшлося про загальну причину відчуження від навчання учасників навчально-виховного процесу. Цією причиною є обмеженість діяльності лише навчанням і вихованням, які не об'єднуються ідеєю розвитку особистості та її світогляду. У викладанні історії це відчуження виявляється, зокрема, у неспроможності поєднати історичні факти з поняттями, що призводить до втрати пізнавального інтересу як у учнів, так і в учителя. Запропонований вихід полягає в наполегливому пошуку вчителем ідей до окремих тем, всього курсу і навіть, як видно з прикладів наших бесід з учнями, ідей, пов'язаних взагалі зі змістом життя, пізнання, творчості. Але обґрунтування ідеї – це не самоціль. Ідеї – це засіб, який відкриває нові шляхи у пізнавальній діяльності, самовихованні й розвитку особистості.

Спробуємо пов'язати наші міркування з аналогією.

Видатний український педагог Семен Гончаренко розглядав аналогію як педагогічний прийом, цінність якого полягає в тому, «що вона полегшує засвоєння учнями матеріалу, активізує їхнє мислення, стимулює його до пошуків, наводить на припущення й здогадки, правильність яких перевіряється спеціальним дослідженням або досвідом» [2, с. 25]. Таку саму функцію виконує ідея, якщо вона присутня на уроці. Напевно, між аналогією та ідеєю є дещо спільне. З'ясуємо зв'язок між аналогією та ідеєю на конкретному прикладі аналогії, яку спробуємо проаналізувати.

Французький історик та державний діяч XIX століття Алексіс де Токвіль у своєму дослідженні «Давній порядок і революція» намагався показати особливий характер Великої французької революції кінця XVIII ст., яка, на його думку, відрізнялася від усіх попередніх політичних революцій [6]. Алексіс де Токвіль помітив дивні особливості:

– якщо попередні політичні революції охоплювали певну територію і замикалися на своїй Батьківщині, то Французька революція не просто не мала певної території, а, взагалі, стерла на мапі всі старі кордони;

- вона поширювалася на далекі відстані шляхом проповіді та пропаганди;
- створила спільну інтелектуальну вітчизну, громадянами якої могли стати люди всіх націй.

Для пояснення цих особливостей французький мислитель використовував аналогію. Він зазначав: «Передивіться літописи всіх народів, і ви не знайдете жодної політичної революції, яка мала б такий характер; цей характер ви помітите тільки в деяких релігійних революціях. І тому в релігійних революціях треба шукати аналогії, що пояснюють сенс Французької революції» [там само, с. 20]. Далі наводиться аналогія: «Французька революція стосовно цього світу чинила абсолютно так, як релігійні революції чинять щодо іншого світу: вона розглядала громадянина абстрактно, поза будь-яким певним суспільством, так само, як релігія розглядає людину взагалі, – незалежно від країни й часу» [там само, с. 21–22].

Проаналізуємо цю аналогію. Спочатку необхідно відшукати модель і прототип. Моделлю буде релігійна революція, а прототипом – Французька революція. Релігійна революція – це поняття, яке виконує функцію інструменту. Як засіб пізнавальної дії, поняття «релігійна революція» в думках Алексіса де Токвіля перетворилося на модель, яка необхідна йому, щоб пояснити незвичні особливості Французької революції. Пригадаємо ще раз визначення аналогії за А.І. Уйомовим: перенесення інформації від моделі до прототипу. Отже, наступним кроком нашого аналізу буде знаходження інформації, яка переноситься від моделі до прототипу. В означеній аналогії властивість людини розглядатиметься абстрактно, поза будь-яким суспільством переноситься від релігійної ідеології до ідеології Великої французької революції.

Аналогія, як форма умовиводу, повинна мати основу. Алексіс де Токвіль формулює цю основу: Французька революція поставила громадянина до цього світу так, як релігія віруючу людину до світу потойбічного. Іншими словами, світські громадяни

та віруючі люди – аналогічні. Це положення і є тією основою, яка забезпечує правомірність розгляду властивостей людини абстрактно, поза будь-яким суспільством.

Завдяки аналогії Алексіс де Токвіль розкрив приховану ідею Великої французької революції: будучи політичною, вона використала методи релігійної революції.

Отже, ми з'ясували, що на основі аналогії розвивається ідея. Водночас аналогія, щоб бути правомірною, має спиратися на основу, якій властива додаткова інформація. В аналогії Алексіса де Токвіля такою додатковою інформацією є подібність між світськими громадянами та віруючими людьми. Ця додаткова інформація є одночасно і підґрунтям аналогії, і первинною ідеєю. Отже, можна припустити, що розвиток ідеї відбувається шляхом аналогії.

Радянський методист О.І. Стражев вважав, що під час викладання історії в школі аналогія, як логічна операція, має велике освітнє та виховне значення, але за умов, якщо вона спирається на корисну ідею [11, с. 80]. Звичайно, що співставляючи минуле з радянською сучасністю, О.І. Стражев корисні ідеї розумів як ідеї комуністичної ідеології. Проте, коли йшлося про аналогії між минулими періодами і можна було відійти від комуністичної пропаганди, то міркування радянських методистів були доречними. Зокрема, Ф.П. Коровкін і Н.П. Запорожець під час вивчення феодалізму рекомендували повертатися до рабовласницького устрою з тим, аби учні глибше розуміли причини падіння рабовласницького Риму. Дослідники також рекомендували співставляти причини панування товарного господарства з причинами розвитку товарно-грошових відносин, причини феодальної роздробленості з причинами утворення централізованих держав [9, с. 255–256].

Відповідно до сучасної методики навчання історії в школі також рекомендується використовувати аналогії, вчити учнів бачити «закономірність історичних сюжетів» [3, с. 58]. Однак і тут присутнє застереження не вдаватися до «соціологізаторства» [там само].

Настороженість щодо аналогій у суспільних науках є цілком виправданою, особливо, якщо ці аналогії використовують політики. Проте не менш небезпечним є використання політиками досягнень фізики та інших наук. Атомна бомба була створена завдяки спеціальній теорії відносності, яку А.Ейнштейн, до речі, розробив на основі аналогії [13, с. 116].

Можливо, тут необхідно наголосити, що вчитель не політик і навіть не учений. У нього свої цілі, відповідно до яких він обирає засоби. І якщо метод аналогій сприяє ефективному навчанню, вихованню і розвитку учнів, то він їх має використовувати і вдосконалювати.

Сучасний український методист, автор багатьох праць з методики викладання історії в школі К.О. Баханов, наводить приклад використання методу аналогій на уроці історії в шостому класі: «Вам відомо, як залежали від природно-географічних умов різні сторони життя давніх єгиптян, зараз ви ознайомилися з природно-географічними умовами Передньої Азії. Спробуйте за аналогією з Єгиптом припустити, як вони вплинуть на господарське, повсякденне і духовне життя мешканців цього регіону» [1, с. 74].

Звичайно, використання аналогій на уроках історії потребує від учителя певних знань і навичок. Отже, цьому методу потрібно навчатися. Було б корисно скласти енциклопедію історичних аналогій з різних авторів, подібно тому, як А.І. Уйомов винайшов та описав 51 аналогію, що використовувалися у фізико-математичних науках.

Наведемо найвідоміші аналогії, які використовували давні та сучасні історики і філософи для пояснення людського суспільства, держави та цивілізації.

Для Платона аналогія – це передусім метод звенення складних проблем до проблем простіших, які він брав з інших галузей людської діяльності. Зокрема, для з'ясування сутності справедливості, яка притаманна як людям, так і державам, Платон спочатку з'ясовує справедливість у державах, щоб потім перенести набуті знання щодо справедливості окремої людини [10, с. 85]. На думку Платона, який, нагадаємо, не вбачав відмінностей між кількісною та якісною аналогіями, поняття держави є ширшим, ніж людини, а, значить, на прикладі держави легше розглянути справедливість. Ця аналогія є унікальною, тому що тут держава – модель, з якої інформація переноситься на людину, що виступає в ролі прототипу. В усіх інших відомих аналогіях держава і суспільство використовуються як прототип, а не модель.

Давньоримський історик Тит Лівій (59 р. до н.е. – 17 р. н.е.) розповідає про конфлікт поміж плебеями та патриціями. На знак протесту проти порушення своїх прав плебеї відійшли на Священну гору. Посередником до плебеїв патриції відправили Мененія Агріппу. Той зумів заспокоїти роздратованих плебеїв розповіддю, зміст якої складався з аналогії між людським суспільством та людським організмом. Різні частини людського тіла підняли бунт проти шлунку, який, на їх думку, нічого не робив, крім поїдання того, що вони добували. У результаті людина вмерла від голоду [12, с. 89]. Тут моделлю є людський організм, а прототипом – суспільство. Взаємозалежність і необхідність усіх частин цілого – це та властивість, яка переноситься від моделі до прототипу.

Подібне перенесення відбувається в аналогії Григорія Сковороди (1722 – 1794) з тією різницею, що моделлю в українського філософа є машина:

«Общество есть то же, что машина. В ней замешательство бывает тогда, когда ея части отступают от того, к чему оныя своим хитрецом сделанны» [4, с. 225].

Знаменитий французький філософ, лауреат Нобелівської премії з літератури Анрі Бергсон (1859–1941) увійшов у суспільствознавчі науки як автор ідеї двох типів суспільства: відкритого та закритого. Закрите суспільство А.Бергсон уподібнює мурашникові. У цій аналогії, якою дослідник рекомендує не зловживати, прототипом є закрите суспільство, а моделлю – мурашник. Від моделі на прототип переносяться такі властивості:

- міцний зв'язок між членами групи;
- байдужість до всіх, хто перебуває поза групою;
- постійна готовність до оборони, або нападу.

Основу правомірності такого перенесення А.Бергсон формулює так: людина створена для закритого суспільства так, як мураха для мурашника [7, с. 288].

Британський історик і філософ Арнольд Тойнбі (1889–1975), який є автором теорії «виклику та відповіді», у своїй знаменитій праці «Дослідження історії» нарахував в історії людства 21 цивілізацію. Але він так і не виявив постійної та фундаментальної різниці між примітивними суспільствами і цивілізаціями. Виправила ситуацію аналогія, яка прояснила природу генези цивілізації. «Примітивні суспільства, наскільки ми їх знаємо внаслідок прямих спостережень, можна прирівняти до людей, які апатично лежать на карнизі скелі з урвищем унизу й прямовисною стіною угорі. Цивілізації ми порівнюємо з товаришами цих сонних ледарів, які щойно звелися на ноги і почали дертися вгору по скелі» [5, с. 60–61]. Завдяки цій аналогії Арнольд Тойнбі сформулював сутність перетворення примітивних суспільств на цивілізації – це «перехід від статичних умов до динамічної активності» [там само].

Отже, в історії наукової та філософської думки метод аналогії відіграв роль каталізатора для ефективних ідей та теорій. Подібним каталізатором

мотивації до навчання, а також самовиховання і особистісного розвитку учнів, аналогія може стати і в школі, зокрема на уроках історії.

Література

1. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії / К.О. Баханов. – Х.: Основа, 2012. – 239 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2006. – 328 с.
4. Сковорода Г.С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати, Притчі. Прозові переклади. Листи / Г.С. Сковорода. – К.: Наукова думка, 1983. – 542 с.
5. Тойнбі А. Дослідження історії. Том 1/ А. Дж. Тойнбі; пер. з англ. В.Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с.
6. Токвіль А. де Давній порядок і революція / А. де Токвіль; пер. с фр. Г.Філіпчука. – К.: Юніверс, 2000. – 224 с.
7. Бергсон А. Два источника морали и религии / А.Бергсон; пер. с фр. А.Б. Гофмана. – М.: Канон, 1994. – 384 с.
8. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении: Логико-психологические проблемы построения учебных предметов / В.В. Давыдов. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 480 с.
9. Методика обучения истории древнего мира и средних веков в V–VI классах / Ф.П. Коровкина, Н.П. Запорожец. – М.: Просвещение, 1970. – 400 с.
10. Платон. Диалоги: пер. с древнегреч. / Платон. – М.: АСТ; Х.: Фолио, 2001. – 384 с.
11. Стражев А.И. Методика преподавания истории / А.И. Стражев. – М.: Просвещение, 1964. – 287 с.
12. Тит Ливий. История Рима от основания города / Ливий Тит. – М.: Наука, 1989. – Т. 1. – 576 с.
13. Уёмов А.И. Аналогия в практике научного исследования / А.И. Уёмов. – М.: Наука, 1970. – 264 с.
14. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/derjstand.html>

Сергей ПИЛИПЕЙКО

Аналогии на уроках истории как средство развития мотивации к обучению

В статье рассмотрено значение метода аналогий на уроках истории в процессе усвоения учениками единства между историческими фактами и понятиями. Указано, что применение метода аналогий способствует пробуждению идей и развитию внутренней мотивации учеников к обучению. На примерах из трудов известных историков и философов проанализирована структура выводов по аналогии, которые имели отношение к историческим событиям, сущности и различным типам человеческого общества. За основу анализа взята разработанная А.И. Уёмовым концепция выводов по аналогии, примененная им для описания научных открытий в сфере физико-математических наук.

Ключевые слова: аналогия, мотивация, педагогический приём, исторический материал, уроки истории.

Sergiy PYLYPEYKO

Analogies at the history lessons as the way of motivation development to learning

It is observed the meaning of analogies method at the history lessons in the process of digestion between historical facts and concepts. The author notes that the using of analogies method contributes the awakening of ideas and develop the student's inner motivation to learning. It is analyzed the structure of conclusions according to the analogy based on examples of famous historians and philosophers. They related historical events, contents and different types of the human society. The analysis is based on the conception of conclusions according the analogy. It was worked out by A.I. Uyomov. He used it for describing scientific discoveries in the Physics and Mathematics field.

Keywords: the analogy, the motivation, the historical material, history lessons.

Анотації

Сергій ПИЛИПЕЙКО

Аналогії на уроках історії як засіб розвитку мотивації до навчання

У статті розглянуто значення методу аналогій на уроках історії в процесі засвоєння учнями єдності між історичними фактами та поняттями. Зазначено, що застосування методу аналогій сприяє пробудженню ідей і розвитку внутрішньої мотивації учнів до навчання. На прикладах із творів відомих істориків та філософів проаналізовано структуру висновків за аналогією, що стосувалися історичних подій, сутності та різних типів людського суспільства. За основу аналізу взято концепцію висновків за аналогією, розроблену А.І. Уйомовим, що задіяна ним для опису наукових відкриттів у галузі фізико-математичних наук.

Ключові слова: аналогія, мотивація, педагогічний прийом, історичний матеріал, уроки історії.

Вігдуки гімназистів

Гімназія – перша школа життя

Гімназійні роки – це не лише свята, подорожі, дружба і перше кохання. У гімназії ми вчимося прощати, бути милосердними, адже це так важливо нині. Крім знань, в гімназії навчають найціннішого – бути людиною. Гімназія – це місце, де панує культ знань, працюють справжні майстри, тому я сміливо дивлюся в майбутнє. Скоро для нас, одинадцятикласників, пролунає срібна мелодія останнього в гімназійному житті дзвоника. Ми попрощаємося не лише з гімназією, а й із дитинством. У дорослому самотійному житті доведеться нелегко, бо не завжди поряд буде мудрий порадник, який уважно вислухає і допоможе.

Я завжди із вдячністю пам'ятатиму своїх учителів. Вони не тільки допомагали опановувати знання, а й вчили людяності, розумінню життя.

Едуард ТКАЧЕНКО, учень 7(11)-Е класу